

ДА ЛІНГВІСТЫЧНАГА ВЫВУЧЭННЯ ТВОРЧАСЦІ А. ГАРУНА
А.А.ПАПЕЙКА

Магілёў, УА «МДУ імя А.А. Куляшова»

Уступ

Актуальнасць прадстаўленай працы абумоўлена, па-першае, неабходнасцю разгляду мастацкага слова з лінгвістычнага пункту гледжання, па-другое, недастатковай ступенню даследаванасці творчасці А. Гаруна, па-трэцяе, значнасцю ўплыву азначанага аўтара на развіццё беларускай мастацкай літаратуры і, як вынік, беларускай літаратурнай мовы. Асноўнымі метадамі даследавання сталі метады назірання, супастаўлення, суцэльнай выбаркі, апісання.

Вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны ў вучэбным працэсе вышэйшай школы (комплекс дысцыплін, звязаных з вывучэннем мастацкага тэксту), а таксама ў навукова-даследчай працы ў якасці крыніцы звестак пра асаблівасці моўнай арганізацыі твораў А. Гаруна.

Асноўная частка

Алесь Гарун (11.03.1887–20.07.1920) пісаў вершы ў час, калі нормы беларускай літаратурнай мовы ў яе сучасным разуменні, па сутнасці, яшчэ толькі выпрацоўваліся, таму цалкам справядліва будзе адзначыць яго уплыў на развіццё не толькі беларускай мастацкай літаратуры, але і беларускай літаратурнай мовы цалкам. Гэта было заўважана яшчэ яго сучаснікамі; так, выдатны беларускі паэт М. Багдановіч у 1913 г. напісаў пра А. Гаруна наступныя словы: «З паэтаў “Нашай нівы” назавём перш за ўсё А. Гаруна, ад каторага наша пісьменнасць можа шмат чаго спадзявацца. (...) Глаўна ж тое, што пры ўсім гэтым А. Гарун ні да каго іншага не падобны, што ён не зробіўся нічыім “падгалоскам”» [1, с. 122].

Сёння, калі ёсць магчымасць асэнсаваць шматлікія моўныя і літаратурныя з’явы пачатку ХХ ст., можна ўбачыць, што творчасць Алеся Гаруна – гэта вынік складанага ўзаемадзеяння, з аднаго боку, традыцыйнага, характэрнага для іншых аўтараў, а з другога – новага, арыгінальнага, адкрытага самім мастаком.

На нашу думку, у дачыненні да Алеся Гаруна больш справядліва гаварыць не столькі пра «аднакіраваны» ўплыў на яго творчасць тых ці іншых аўтараў, колькі пра жывое ўзаемадзеянне праз паэтычныя творы з паэтамі-сучаснікамі, некаторыя з якіх былі старэйшыя або крыху маладзейшыя за самога А. Гаруна і актыўна працавалі ў той самы час, што і ён. Пры гэтым на розных узроўнях арганізацыі паэтычных твораў можна праводзіць розныя паралелі: так, калі мець на ўвазе філасофію і эстэтыку творчасці, трэба ўгадаць імя Я. Купалы; калі гаварыць пра кампазіцыйныя асаблівасці, высокую экспрэсію і сімваліку вершаў, трэба назваць М. Багдановіча; калі адзначаць шырокае выкарыстанне грамадзянска-патрыятычнай лексікі, рэвалюцыйнасць, нават некаторую публіцыстычнасць маўлення, трэба прывесці імяны К. Каганца і Цёткі (А. Пашкевіч).

Калі адшукваць карані паэтыкі А. Гаруна, трэба ўгадаць зборнікі Ф.К. Багушэвіча «Дудка беларуская» (1891) і «Смык беларускі» (1894), прасякнутыя любоўю да роднай мовы і імкненнем перадаць праз мастацкія творы думку пра прыгажосць, самавітасць, права на жыццё беларускага слова. У прадмове да «Дудкі беларускай» Ф. Багушэвіч звярнуўся да чытачоў з наступным заклікам: «Братцы мілыя, дзеці зямлі-маткі маёй! (...) Я шмат дзе быў, шмат чаго відзеў і чытаў: і пераканаўся, што мова нашая ёсць такая ж людская і панская, як і французская, альбо нямецкая, альбо іншая якая... (...) Шмат было такіх народаў, што страцілі найперш мову сваю, так як той чалавек перад скананнем, катораму мову займе, а потым і зусім замёрлі. Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!» [1, с. 67–68].

Падобны зварот-заклік прагучаў і ў прадмове Цёткі да зборніка «Скрыпка беларуская»: «... папала мне ў рукі “Дудка” Мацея Бурачка: яна-то мне сказала, што хто гаворыць па-тутэйшаму, па-мужыцку, значыцца, ён гаворыць па-беларуску, а хто гаворыць па-беларуску, той беларус. Прачытаўшы тую “Дудку”, я сказаў: “Дзякуй табе, Мацей Бурачок! Чэсць і слава тваему слову! А ты, “Дудка”, грай і мне голас дай”». [Цётка, 2001, с. 47].

Гэтыя думкі былі падхоплены А. Гаруном і знайшлі сваё адлюстраванне ўжо ў ранніх вершах – «Беларусам у чатырохлецце “Нашай нівы”» і «Ты, мой брат, каго зваць беларусам...» [3, с. 41–42].

Адданаць А. Гаруна роднай зямлі, мове, беларускаму народу адбілася на тым, што паэт шмат перанёс у свае творы з фальклору, прычым гэта можна ўбачыць і на ўзроўні формы, і на ўзроўні зместу, а таксама пэўных лексічных сродкаў, характэрных для народнай творчасці.

У гэтым плане можна адзначыць шмат твораў. Напрыклад, верш «Казка», будова і змест якога поўнасьцю адпавядаюць назве, у выніку чаго сапраўды атрымліваецца казка з пэўным сюжэтам (пра хлопца, назаўсёды зачараванага ведзьмай), запісаная вершаванай мовай; «Начныя думкі», у якім мы сустракаем ўпамінанне русалкі, папараць-кветкі і інш. (важна таксама адзначыць цыклічнасць у пабудове гэтага тэкста: апошнія два радкі паўтараюць сказанае ў першай страфе); «Сірочая песня», адзначаны выразнай напеўнасцю, што дасягаецца, між іншым, частым выкарыстаннем сцягнутых форм прыметнікаў і дзеепрыметнікаў (*вузенька, маладзенька, засмучоны, апушчоны*) і інш.

Надзвычай характэрны для А. Гаруна зварот да роднай зямлі як да жывой істоты. Гэта праяўляецца ўжо ў самых першых вершах і прысутнічае ў большасці твораў паэта: *родная, мілая старонка ты маці* («Маці-Беларусі»); *гэй, краю каханы, будзь мне як маці*

будзь родным мне ты («Начныя думкі»); як маці, шанавачці, цябе, мой край («Роднаму краю»); вёска мая родна, цябе не забуду («Гэй жа ж, мая вёска!»); цябе, мой Родны Краю, шчырай думкай аблятаю («Як надарыцца мінута») і інш.

Важнай сэнсавай часткай вершаў А. Гаруна, якая ў пэўнай ступені абумовіла «афіцыйную няўвагу» да яго творчасці на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў пасля смерці паэта, з'яўляецца выкарыстанне біблейскай тэматыкі і зварот да Бога. Прычым гэта не абмяжоўваецца толькі выразамі тыпу: *О, Божа вялікі! Спяшы*. («Нічога на небе...») Нават гаворачы пра неабходнасць змагання з прыгнятальнікамі, А.Гарун часта звяртаецца да Бога, нібы шукаючы ў Яго падтрымкі і ні ў якім разе не супрацьпастаўляючы рэлігію і паняцце народнай свабоды. У гэтым плане вельмі паказальны верш «Малітва», які наогул пабудаваны як малітва *Сына Яго* (= Хрыста) пра сілы, што фактычна з'яўляецца малітвай паэта пра маланкі-словы, якімі можна абудзіць люд і знішчыць ворагаў, тым самым супакоіўшы боль ва ўласнай душы.

Відавочна, А. Гарун бачыў у Бібліі не столькі фармальна-кананічнае вучэнне, колькі крыніцу звестак пра вечныя каштоўнасці, і адной з асноўных каштоўнасцей паэт лічыў міласэрнасць, літасць. Менавіта гэтым можна растлумачыць наяўнасць не зусім «рэвалюцыйных» вершаў, такіх, як «Жабрачка», «Добрыя дзеці» і інш. Напрыклад, у вершы «Добрыя дзеці» ідзе расповед пра канкрэтнае здарэнне: дзеці лавілі вераб'я, а ў сілок трапіла сініца; гэты твор мае алегарычны сэнс: словы «ў няволі яна замаўчыць», сказаныя пра сініцу, адносяцца і да ўсіх прыгнечаных, а таксама і да аўтара (адарванасць сініцы ад роднай хаткі – гэта параллель з адарванасцю А.Гаруна ад роднай зямлі).

Розныя па сваім характары і рытміка-інтанацыйных асаблівасцях, вершы А. Гаруна змяшчаюць і вельмі разнастайную лексіку, асноўным пластом якой з'яўляецца «шырокаўжывальная народная лексіка, прадстаўленая як стылёва нейтральнымі, так і эмацыянальна афарбаванымі словамі» [БМЭ, с. 121]. Але побач з такімі словамі ў творах паэта можна знайсці і запазычаныя, і тут мы бачым не толькі інтэрнацыяналізмы, але і вынік відавочнага уплыву дзвюх суседніх да беларускай моў – польскай і рускай. Так, сярод паланізмаў можна адзначыць наступныя: *спадак* (= спадчына, «Беларусам»); *дзісь* (= сёння, «Гэй жа ж, мая вёска!...»), *кней* (= гушчары, «Гэй жа ж, мая вёска!...»), *це* (= цябе, «Гэй жа ж, мая вёска!...»), *правіца* (= правая рука, «Хай не льюцца дажджы цёмна-хмарныя»), *упякнёнага цнотамі* (= упрыгожанага дабрачыннасцямі, «Хай не льюцца дажджы цёмна-хмарныя»), *прадзгонны* (= перадсмяротны, «Думкі – дьяменты, краскі жыцця») і інш. Элементы рускай мовы (на ўзроўні слоў цалкам або словаўтваральных, формаўтваральных сродкаў) бачны ў наступных выпадках: *хватае*, *цяжолыя*, *кроўю*, *брацця* («Брацця! Досьць цярпець нам і гнуцца...»); *наўсягды*, *папрашчаўшыся* («Ноч»); *не ядынае*, *трудна* («Думы ў чужыне»); *ласкі ліссія* («Юдам») і інш. Не пазбягае А. Гарун і выкарыстання дыялектызмаў, у прыватнасці, дыялектных форм займеннікаў: *тваёі*, *тваёга* («Роднаму краю»), *кожан* («Усе з аднэй мы выйшлі нівы...») і інш.

Маляўнічыя сродкі, якія ўжываў А. Гарун, не ўступаюць у супярэчанне з імкненнем да максімальнай дакладнасці і праўдзівасці твораў. Здаецца, паэт свядома насычаў свае вершы эпітэтамі і параўнаннямі, якія прызначаны для стварэння большай «нагляднасці» адлюстраванага ў тэксце. Ствараючы апісанне – знешнасці, мясцовасці, сітуацыі – паэт часта выкарыстоўвае характарыстыку па прынцыпе ўзмацнення, нагнятання. Так, у вершы «Жабрачка» паэт ужывае рады аднародных членаў, напрыклад, пры апісанні знешнасці жанчыны ў маладосці: *была дзяўчынаю, была красуняю, была вагонь...* Дарэчы, і пры апісанні няшчасцяў, што здарыліся з цяперашняй жабрачкай, выкарыстоўваецца прыём узмацнення: пажар – смерць мужа – хвароба і смерць дачкі – смерць сына, які адправіўся на заробкі ў Сібір.

На дакладнасць, маляўнічасць, праўдзівасць маўлення ў А. Гаруна «працуюць» усе моўныя ўзроўні: фанетыка (праз рыфму, гукапіс, рытміку вершаў), лексіка (праз адбор слоў), сінтаксіс (праз асаблівасці аб'яднання слоў у цэласныя сінтаксічныя адзінкі ў творы). Таму мы часта сустракаем і пыталыя сказаны (у т.л. рытарычныя), і клічныя, і адасобленыя звароты, і пачочныя словы, і спосаб выкладу «ад першай асобы», што прызначана для стварэння пэўнай сувязі паміж аўтарам і чытачом, адчування даверу да паэта.

Нацыянальную спецыфіку беларускай мовы ў вершах А. Гаруна ўдала перадаюць фразеалагізмы (звычайна агульнанародныя), а таксама прыказкі і прымаўкі: *сэрца плача* («Журба»), *«Вяселле»*, *здзіраць апратку* («Юдам»), *сэрца рвецца* («Казка»), *шукаць вяселля*

ў чарцы («З навагодніх думак»), *Каль узяўся, браточак, за гуж, / Цяпер не кажы, што не дуж* («На прыміцыю кс. Г.»), *дзявоча сэрца ... слабое* («Два каханні»), *зліпаюцца вочы* («На варце»), *шукаць лягчэйшае дарогі* («Навука»), *няхай пуховаю табе зямелька будзе* («На смерць»), *смерць парог мой сцерагла* («Дакоры») і інш.

Заклучэнне

Калі прачытваць вершы А. Гаруна з пункту гледжання моўных норм, то даволі часта можна заўважыць такія парушэнні, як ужыванне літары «у» пасля галосных і «ў» пасля зычных, варыянтнасць ва ўжыванні літар «і» і «й» у адных і тых словах, «выкідванне» літары са слова (па тыпу *звеца* замест *завеца*; *паміжы* замест *паміж*) і г.д. Мусіць, гэта сведчыць пра другаснасць для А. Гаруна моўных норм у параўнанні з неабходнасцю перадаць сэнс праз пэўнае слова, таму паэт пры неабходнасці даволі «свабодна» абыходзіцца з словам. Тым не менш усе без выключэння творы А. Гаруна сведчаць пра выдатнае валоданне беларускай мовай, якая не толькі выкарыстоўвалася ў яго вершах, але і ўзбагацілася ў сваім літаратурным варыянце дзякуючы яго творчасці.

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларус. Энцыкл.; Пад рэд. А.Я.Міхневіча; Рэдкал.: Б.І. Сачанка (гал. рэд.) і інш.— Мн.: БелЭн, 1994.— 655 с.
2. Цётка. Выбраныя творы / Цётка; Уклад., прадм. В. Коўтун; Камент. С. Александровіча і В. Коўтун.— Мн.: «Беларускі кнігазбор», 2001.— 336 с.
3. Гарун, А. Выбраныя творы / А. Гарун; Уклад., прадм., камент. У. Казберука.— Мн.: «Беларускі кнігазбор», 2003.— 448 с. (4) с.: іл.— (Беларускі кнігазбор; Сер. 1. Мастацкая літаратура).